द्वन्द्व पीडितहरुको दीगो जीविकामाथि पहुँच : अवधारणापत्र

अधिवक्ता वीरेन्द्रप्रसाद थपलिया

१. पृष्ठभूमि :

मानव जीवन आर्थिक, सामाजिक आवश्यकताहरु पूर्ति गर्न र यसका माध्यमबाट उच्च स्तरको जीवन निर्वाह गर्ने अथक प्रयास हो । मानिसका आवश्यकताहरु अनन्त छन् । जन्मनुपूर्व हुने हेरचाह (Pre-Natalcare) देखि मरणोप्रान्त हुने संस्कार (Post-Mortem Services) सम्म सामाजिक संरचनाका आर्थिक सेवाहरु आवश्यक पर्दछ । आफ्नो जीवन निर्वाह र स्वस्थ्य सामाजिक जीवनका न्यूनतम् स्वीकार्य अवस्थाहरुको लामो श्रृखंलाद्वारा जीवनको स्वरुप निर्धारण हुन्छ । त्यसैले मानिसको आर्थिक सम्पन्नताको लागि हुने वहिरगमन, सामाजिक संस्थापनको अभावमा पीडादायक भई आफ्नो परिचय गुमाउनेसम्मका अवस्थाहरु सृर्जना हुन्छन् । अतः जीविका स्वस्थ्य जीवन र सम्मानित जीवनयापनका असरहरुको लामो श्रृखंला नै दीगो जीविका हो । जसमा मानिस बाँच्ने वातावरणीय सन्तुलन र स्रोत परिचालनको विशिष्ठ ढाँचा समाहित हुन्छ ।

द्वन्द्वले स्थापित जीवनचक्रको अतिक्रमण गर्नेमात्र नभई दीगो जीविकाको समेत हनन् गर्दछ । यसले समाजका हर तह र संस्कारका समूदायहरुलाई प्रभावित पार्छ । यसको पहिलो शिकार निमुखा गरिव र स्रोत साधनविहीन वर्ग हुन्छन् । उनीहरु सानो भन्दा सानो द्वन्द्वबाट उत्पन्न परिस्थितिलाई पनि स्वीकार गर्नसक्ने अवस्थामा हुँदैनन् । आकस्मिकता र जोखिमताले उनीहरुको जीविका खोसिन जान्छ । नेपालमा ११ वर्षे शसस्त्र द्वन्द्वको चपेटामा परेका गरिवीको रेखामुनी बाँच्न वाध्य वर्ग नै सबैभन्दा बढी छन् । त्यसैले द्वन्द्व पीडितहरुको दीगो जीविकाका विषयमा छलफल गर्दा समाजका तल्लो वर्गबाट माथिल्लो वर्गसम्मका व्यक्ति तथा समुदायहरुको परिवर्तित परिस्थिति अनुकूलको व्यवस्थापन चुनौतिपूर्ण हुनु स्वभाविकै हो । यहाँ, यसै विषयमा छलफलको क्रम अगाडि बढाउने प्रयास गरिएको छ ।

२. समसामयिक द्वन्द्वग्रस्त नेपाली समाज

माओवादी विद्रोहका कारण नेपालको आर्थिक, राजनैतिक तथा सामाजिक अवस्था अन्त्यन्तै नाजुक स्थितिमा छ । विद्रोह सुरु भएयता मुलुकले अपुरणीय रुपमा मानवीय तथा भौतिक क्षतिलाई सामना गर्नु परेको छ । द्वन्द्वको मार सबैभन्दा बढी ग्रामीण क्षेत्रमा परेको छ । द्वन्द्वका कारण लाखौं नागरिकहरुको जीविकाको स्रोत हरण भएको छ । परिवारका सदस्यहरु गुमाउनदेखि लिएर सम्पत्ति एवं रोजगारीको आधार तहसनहस भए । द्वन्द्वबाट कति मानिस जीविकाविहीन भए भन्ने अनुमान गर्न गाऱ्हो छ । त्यसै गरी द्वन्द्वबाट अत्याधिक मात्रामा पीडित भएका समूह तथा व्यक्तिहरुको यकिन तथ्याङ्क पनि छैन । यद्यपि, सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएको मानवीय क्षति, आन्तरिक विस्थापितहरुको अनुमानित संख्या र द्वन्द्व मूल्य मापनको मोटामोटी अनुमानित तथ्याङ्कबाट पनि द्वन्द्व पीडितहरुको जीविकाको स्थिति के भएको छ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

आन्तरिक विस्थापितहरुको अनुमानित संख्या

क्र.सं.	विवरण	संख्या
१.	आन्तरिक रुपमा विस्थापित भएका	१,००,००० - २,००,०००
२.	भारततर्फ पलायन भएका	५००,०००
३.	१८ वर्षमुनिका बालबालिका	१,००,०००-१,२०,०००
जम्मा		७००००-८०००००

स्रोतः वाच लिस्ट बालबालिका र सशस्त्र द्वन्द्व सम्बन्धी, जनवरी २००५,

२००३ देखि २००५ सम्मको मानवीय क्षतिको विवरण

क्र.सं	घटनाको प्रकार	माओवादी पक्ष	राज्यपक्ष	जम्मा
१.	हत्या	२४०३	३७३४	६०३७
२.	घाइते	२५५९	८६४	३४२३
३.	बमविस्फोट	१०९	५	११४
४.	हिरासत/थुनामा मृत्यु	-	२४	२४
५.	यातना/गिरफ्तारी	-	८८०१	८८०१
६.	वेपत्ता	-	८०१	८०१
७.	वलात्कार	९	१७	२६
८.	अपहरण	५४०९१	-	-

स्रोतः अनौपचारिक सेवा केन्द्र (इन्सेक) मानवअधिकार वर्ष पुस्तक २००३,००४,००५

माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको वेपत्ता सम्बन्धी तथ्याङ्क र माओवादी अध्यक्ष प्रचण्डको भनाइमा ठूलो फरकपन रहेको छ । केही समय पहिले नेपाली सेवा विविसीसँग अन्तरवार्ता दिने क्रममा प्रचण्डले राज्यले ५ हजार र माओवादी समूहले लगभग ३५० जनालाई वेपत्ता पारेको वताएका छन् ।

द्वन्द्वले राज्यको आर्थिक क्षमता, उत्पादन क्षमता, सामाजिक सुरक्षा र विकासका पूर्वाधारमा संकट निम्त्याएको छ । व्यापार, वाणिज्य, लगानी र शैक्षिक क्षेत्रमा नकारात्मक असर पारिरहेको छ । विस्थापनका कारण पूँजीमा पलायन र सार्वजनिक लगानीमा दिनप्रतिदिन ऱ्हास आउने क्रम बढ्दो छ । राज्यले विकास र सामाजिक सुरक्षाको खर्च कटौती गरी युद्ध सामग्रीमा लगानी बढाउँदै छ । तल दिइएको तालिकाबाट हाम्रो बढ्दो सुरक्षा खर्चले विकासको स्थितिलाई कस्तो प्रभाव पाऱ्यो भन्ने स्पष्ट पार्दछ-

सशस्त्र संघर्ष र सुरक्षा खर्च (रु.अर्वमा)

आर्थिक वर्ष	शाही सेना	जनपद + सशस्त्र प्रहरी	जम्मा
०५४/०५५	२.६८	२.५३	५.१६
०५५/०५६	३.०३	२.९२	५.९५
०५६/०५७	३.५१	३.३२	६.८३
०५७/०५८	३.९०	५.२७	९.१७
०५८/०५९	५.८८	७.२८	१३.१६
०५९/०६०	७.५०	७.५९	१५.०९

स्रोत : नेपाल पाक्षिक, १६-२९ माघ २०६०, वर्ष ४, अंक १२ ।

पछिल्लो समयमा सुरक्षा खर्च २१ अर्व नाघिसकेको थियो । जनयुद्ध सुरु भएदेखि सन् २००२ सम्ममा हिंसात्मक द्वन्द्वको मूल्य कम्तिमा पनि दुई खर्व १९ अर्व ४६ करोड रुपैयाँ पुगेको थियो । यो राशी २००२/००३ को कूल गार्हस्थ उत्पादन ४ खर्व ४६ अर्व १४ करोड रुपैयाँको ४९.०४ प्रतिशत हुन जान्छ । सैन्यवाद र सैनिकीकरणबाट राज्यमा उत्पन्न हुने सम्भाव्य परिस्थिति र त्यसबाट चुकाउनु पर्ने मूल्य धान्न राष्ट्रलाई कठिन भएको थियो ।

द्वन्द्व मूल्यमापनको मोटामोटी अनुमान

विवरण	मूल्य
प्रत्यक्ष मूल्य	
प्रत्यक्ष सरकारी सुरक्षा खर्च	३९ अर्ब ६३ करोड
माओवादी सैन्य खर्च	एक अर्ब ९४ करोड-दुइअर्व १३ करोड
भौतिक संरचना, वैंकलगायतका क्षति	२५ अर्ब *
अप्रत्यक्ष मूल्य	
माओवादी हड्ताल/बन्दका कारण व्यापार घाटा	एक खर्ब
पर्यटक घट्दो आयाममा भएको क्षति	११ अर्ब ५ करोड
मानव संशोधनको क्षतिले आयश्रोतमा परेको असर	१४ अर्ब ४ करोड
विस्थापनको कारण आयश्रोतमा पुगेको क्षति	८ अर्ब **
सार्वजनिक लगानी पलायनबाट भएको क्षति	१२ अर्ब ३० करोड***
प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीमा परेको असर	६ अर्ब ५ करोड

* पुर्वाधार निर्माणको क्षतिबाट भएको घाटा २० अर्ब ।

** कृषि उत्पादन र घरेलु उद्योग बन्द हुन गई दुई वर्षको अवधिमा पुगेको क्षति ।

*** सन् २००२/०३ मा स्थानीय विकासका लागि छुट्याइएको रु. पाँच अर्ब ८८ करोड ९६ लाख स्थानीय निकायको म्याद सकिएपछि 'फ्रिज' हुन गइ रक्षातर्फ लगियो ।

स्रोत : नेपाल पाक्षिक, १६-२९ माघ २०६०, वर्ष ४, अंक १२ ।

त्यसै गरी माओवादी सैन्य खर्च २-३ अर्व रहेको अनुमान गरिएको छ । यो सबै सैन्य खर्च र युद्धले स्थानीय तहमा गुजाराको स्रोत ध्वस्त भएको यकिन गर्न सकिन्छ । जसले आम नेपाली नागरिकको गुजाराको स्रोतलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । त्यसमा पनि द्वन्द्व पीडितहरुको गुजाराको स्रोत र जीविका अत्यन्त जोखिममा परेको छ । यस्तो स्थितिमा द्वन्द्व पीडितको व्यवस्थापन र जीविकाको पुर्नस्थापना अहिलेको हाम्रो प्रमुख मुद्दा हो ।

२. ऐतिहासिक समझदारी, द्वन्द्व पीडितको जीविका र संक्रमणकाल

२२ कार्तिक ०६३ का दिन सातदल र नेकपा माओवादीका शीर्ष नेताहरुबीच ऐतिहासिक समझदारी सम्पन्न भयो । र ५ मंसिर २०६३ का दिन शान्ति सम्झौता भयो । अब हामी शान्ति र समावेशी लोकतन्त्रतर्फको नयाँ युगमा प्रवेश गर्दैछौं । अहिले हामी लोकतन्त्र र शान्ति पुनःस्थापना वा त्यसतर्फको संक्रमणको स्थितिमा पनि छौं । साथै हामीसँग द्वन्द्व पीडितहरुको व्यवस्थापनको गहन जिम्मेवारी पनि छ । द्वन्द्व पीडितहरुको व्यवस्थापनका सम्बन्धमा सो ऐतिहासिक सहमतिले संवोधन गरेको छ । त्यसै गरी शान्ति सम्झौताले पुनःस्थापन आयोग, सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग, राज्यको पुनःसंरचना सम्बन्धी उच्च स्तरीय सुझाव आयोगलगायतका संयन्त्रहरुको निर्माण गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ । २२ गतेको सहमतिमा उल्लेख भएको पुनःर्स्थापनाको व्यवस्था गर्ने, पीडित परिवारलाई राहत उपलब्ध गराउने, विस्थापितहरुको पुनःर्स्थापना गर्न, नष्ट भएका निजी सम्पत्तिको हकमा राहत प्रदान गर्ने जस्ता अभिव्यक्तिहरुले प्रत्यक्षरुपमा जीविकासँग सरोकार राख्दछ । तर यी विषयवस्तुहरु मात्र पीडितहरुको जीविकाको लागि प्रयाप्त छैनन् । किनभने यो सहमतिले प्रयाप्त मात्रामा पीडितहरुलाई पीडितको दृष्टिकोणबाट संवोधन गर्न सकेको छैन । पीडितहरुको अधिकार र ती अधिकारहरुको संरक्षण र संवर्द्धनलाई एकीकृतरुपमा संवोधन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. पीडित, जीविका र जीविकाको अधिकार

सामान्यतया जीविका भन्नाले घर चलाउनु हो । यो भौतिक-अभौतिक बहुआयामिक समग्रता हो । जसले परिवारको अस्तित्वलाई निर्धारण गर्दछ । जीविकाको सार्थकता भनेको व्यक्तिले आफ्नो सम्पत्ति, सीप र श्रमलाई उपयोग गरेर आफ्ना घरायसी आवश्यकताहरु पूरा गर्नु हो । जस अन्तर्गत सम्पत्तिको सञ्चय, अधिकारको दावी र अभिव्यक्ति स्रोतमाथि पहुँचसम्मका क्रियाकलापलाई समेट्दछ । त्यसैले द्वन्द्व पीडितहरुको जीविका सार्थक हुनका लागि उनीहरुमा रहेको तनाव र आघातलाई व्यवस्थापन गरिनुपर्छ । भएको क्षतिलाई पुरताल गरिनुपर्छ । पीडित परिवारका सदस्यलाई जीविकाका अवसरहरु उपलब्ध गराउनुपर्छ । पीडितहरुको हकमा जीविकाको अवसर भन्दा आय-आर्जन मात्र होइन । उनीहरुको पीडाको व्यवस्थापन पनि हो । त्यसैगरी न्यायमाथिको पहुँच र सत्य निरोपणका साथै पीडकहरुलाई न्याय प्रक्रियाभित्र ल्याउने कुरा पनि जीविकासँग जोडिएका हुन्छन् । त्यसैले पीडितहरुको जीविकालाई दीगो बनाउन नागरिकका रुपमा आफ्नो अधिकार छ भन्ने महसुस र व्यक्त गर्न सक्ने वातावरण हुनुपर्छ । जीविकाका लागि स्रोतमा पहुँच र नियन्त्रण प्रमुख आधार हो । त्यसैले राज्यले द्वन्द्व पीडितहरुको हकमा जीविका सम्बन्धी निम्न विशिष्ट अधिकारहरुलाई प्रत्याभूति दिलाउनुपर्छ ।

- क) खाना, आवास, लुगा, जीविका लगायत उत्कृष्ट जीवन पद्धतिमा पहुँच,
- ख) सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक विकासमा स्वनिर्णयको अधिकार,
- ग) प्राकृतिक सम्पदाको स्वामित्व र तीनको विकासमा पहुँच,
- घ) काममा रोजगारीका निम्ति पुरुष तथा महिलालाई छनौटका निम्ति सक्षम बनाउनु ।

४. द्वन्द्वका कारण जीविका जोखिममा परेका समूह

द्वन्द्वले अधिकांश ग्रामीण वस्तीको जीविकालाई जोखिममा पार्‍यो । त्यसमध्ये पनि तल्ला जाति, आदिवासी, जनजाति र दलितहरुको जीविकाको अवस्था अत्यन्तै दयनीय स्थितिमा पुगेको छ । माओवादी क्रियाकलापका कारण हुनेखाने कथित उच्च जातिका क्षेत्री, वाहुन र ठकुरीहरुको पनि जीविका जोखिममा परेका छन् । स्थानीय तहका धेरै राजनैतिक कार्यकर्ताहरुको उठिवास भएको छ । यो एउटा समग्र दृष्टान्त मात्र हो । वास्तविकताको गहिराइ यो भन्दा धेरै तलसम्म छ । किनभने द्वन्द्वको प्रत्यक्ष प्रभाव लगभग ४० प्रतिशत मानिसहरुलाई परेको अनुमान गरिएको छ । यसरी द्वन्द्वको

प्रत्यक्ष प्रभावमा जीविका जोखिममा परेका समूहहरु महिला, बालबालिका, ग्रामिण क्षेत्रका सर्वसाधारण, दलित तथा जनजाति, शिक्षक र विद्यार्थीहरुमा बढी पर्‍यो । र, अधिकांश यसै समूहका मानिसहरु विस्थापनमा परे । यो जोखिमताले प्रत्यक्षरुपमा जीविकालाई प्रभाव पार्‍यो । अधिकांश पीडितहरुको जीविकाको आधार हरण भयो ।

४. द्वन्द्व पीडित गम्भीर संकटमा

द्वन्द्वका कारण के-कति मानिस पीडित भए भन्ने विषयमा एकिन लेखाजोखा भएको छैन । अर्कोतर्फ उनीहरुको न्याय र जीविकाको स्थितिप्रति राज्यका साझेदारहरु संवेदनशील हुन सकिरहेका छैनन् । यथार्थमा यी व्यक्तिहरु गम्भीर मानवीय संकटको चक्रमा पिसिएका छन् । जसलाई निम्नरुपमा संक्षेपीकरण गरिएको छ -

संकटको वर्गीकरण	संकटमा परेका पक्ष र आवश्यकता
आधारभूत मानवीय आवश्यकता तथा जीविकाको संकट	आवास, खाना, स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा, रोजगारी, आपतकालीन उद्धार, व्यवस्था र राहत, खानेपानी, शौचालय
न्याय र अधिकारको प्रत्याभूतिमा संकट	उपचार र क्षतिपूर्तिको अभाव, दोषीलाई न्याय प्रक्रियाभित्र ल्याउन नसकिनु, अधिकारहरुको प्रत्याभूतिमा अभाव, पीडितको रक्षा गर्ने कानुनको अभाव र दण्डहीनताको संस्कृति मौलाउनु
सशस्त्र संघर्षको भड्काउ	तराई मुक्ति मोर्चा जस्ता गुटले सशस्त्र द्वन्द्व सुरु गर्नु

यसरी पीडितहरु गम्भीररुपमा मानवीय सुरक्षाको संकटमा परेका छन् । यो द्वन्द्वले निम्त्याएको मानवीय असुरक्षा हो । यस्ता असुरक्षाका विविध आयाम छन् जस्तो- समुदाय तथा व्यक्तिको सुरक्षा विरुद्धका धम्की तथा धम्कीका कारण जोखिममा परेका व्यक्तिहरु, द्वन्द्वमा विविध किसिमले हुने मानवअधिकार उल्लंघन र गरिवी तथा आर्थिक शोषण केही नमूना हुन् । यी मानवीय सुरक्षाका वाधाहरु नेपालमा विद्यमान छन् । अतः द्वन्द्वपीडितहरुको जीविका र न्यायको प्रत्याभूतिको सवालसँग यी वाधाहरु जोडिएका छन् । त्यसैले यी वाधाहरुलाई न्यून गर्दै द्वन्द्व पीडितहरुको जीविका र मानवीय संकटलाई सरकारले विशेष किसिमले सम्बोधन गर्नुपर्छ ।

५. द्वन्द्व पीडितहरुको जिवीकामाथि पहुँच

द्वन्द्व पीडितहरुको जीविकाको स्रोतमाथि पहुँचको स्थिति अत्यन्त नाजुक छ । द्वन्द्व पीडितहरुकै लागि भनेर प्रभावकारी नीति तथा कार्यक्रमहरुको तर्जुमा पनि हुन सकेको छैन । यी विषयवस्तुहरु द्वन्द्वको समयमा छाँयामा पर्नु स्वभाविक पनि थियो । यद्यपि, द्वन्द्वकै समयमा पनि द्वन्द्व पीडितहरुको जीविका र न्यायका विषयवस्तुहरुलाई राष्ट्रिय तहमा उठाईंदै आइएको थियो । दशौं योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कनले पनि द्वन्द्वबाट पुग्न गएको क्षति र विस्तापितहरुको तथ्याङ्क संकलन गर्ने ठहर गरेको थियो । त्यसैगरी समय-समयमा शान्ति आयोग, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगलगायत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था तथा विकास नियोगहरुले द्वन्द्व पीडितहरुको जीविका र न्यायको विषयवस्तुलाई उठाउँदै आएका छन् । यी निकायहरुले द्वन्द्वकै समयमा पनि शान्ति प्रवर्द्धन तालिम, कानुनी सहायता, वेपत्ता पारिएकाहरुको खोजी, यातना तथा गैरकानुनी हत्याको विरोध गर्दै आएका छन् । पीडित बालबच्चाहरुको पठनपाठन तथा छात्रवृत्ति, शीप विकास तालिम, मनोपरामर्श सेवा तथा स्वास्थ्य सेवाहरु सञ्चालन गर्दै आएका छन् । तर यी कार्यहरु दीगो जीविकाका लागि प्रयाप्त छैनन् । नत सरकरले पनि पीडितहरुका लागि विशेष कार्यक्रमहरुको तर्जुमानै गर्न सकेको छ । किनभने द्वन्द्वबाट गुज्रिएको मुलुकका हकमा पीडितहरुको व्यवस्थापन, दीगो जीविका र न्याय प्राथमिकताका सूचीमा पर्दछ । द्वन्द्वका कारण दैनिक जीविकाको सवाल एकातिर संकटमा पर्दछ भने न्यायको अभावले मानवीय मर्यादालाई चुनौति दिइरहन्छ । अतः यस्तो स्थितिमा द्वन्द्व पीडितहरुको जीविकालाई प्रवर्द्धन गर्न के-कस्ता कार्यहरु गर्न सकिन्छ भन्ने कुराहरुलाई छलफलका लागि यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१. सत्यको उजागर र प्रमाणीकरण

विगत ११ वर्षसम्म सञ्चालित सशस्त्र द्वन्द्वले के कति मानिसलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्‍यो भन्ने कुराको लेखाजोखा गरिनुपर्छ । वेपत्ता पारिएकाहरुको खोजी गरिनुपर्छ । विस्थापितहरुको यथार्थ विवरण संकलन गरिनुपर्छ । द्वन्द्वले पुर्‍याएको मानवीय तथा भौतिक क्षति र मानवताविरुद्धका अपराधहरुको सत्य तथ्यको उजागर हुनुपर्छ । यसका लागि सत्य आयोगको गठन तत्काले गरी प्रमाणीकरणको कायक्रमलाई अगाडि बढाइनुपर्छ ।

५.२. पुनःर्स्थापनाको स्वरुप

पुनःर्स्थापनाको समस्या द्वन्द्व पीडितहरुलाई सोही स्थानमा घर फर्कने र द्वन्द्वपूर्वको सामाजिक संस्थापनामा संलग्न हुने वातावरण सृजना गर्ने जस्ता विषयबाट सुरु हुन्छ । यसको लागि सम्बद्ध द्वन्द्वरत पक्षहरु (माओवादी संलग्न सरकारी कार्यक्रम)बीचको सामुहिक प्रयासबाट घर फर्केकाहरुको विश्वसनियता र आत्मसम्मानको अवस्था प्रत्याभूत हुनुपर्दछ । यसका साथै द्वन्द्वका बेला अपहृत स्रोत साधनको निर्वाध परिचालनको अवस्था, सामाजिक सुरक्षा र ती स्रोत साधनबाट जीविकोपार्जनको आय आर्जन नभएसम्म जीवननिर्वाहको व्यवस्थापन पनि उत्तिकै जरुरी हुन्छ । अझ चर्को समस्या स्रोत साधनविहीन र द्वन्द्वका कारण परिवारविहीनतामा रहेको पीडितहरुको व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित छ । त्यसैले यी चुनौतिका लागि विशिष्ठ कार्यक्रमहरुको माध्यमबाट लक्षित समूहसम्म पुग्न ठोस कार्ययोजना आवश्यक पर्दछ ।

५.३. विशेष कार्यक्रम तथा नीतिहरुको तर्जुमा :

द्वन्द्वका कारण पीडित तथा विस्थापित भएकाहरुको जिवीकाको सुनिश्चितताका लागि सरकारले विषेश कार्यक्रम तथा नीतिहरुको तर्जुमा गर्नुपर्छ । विस्थापितहरुका लागि घर फर्कने सहज वातावरण तयार हुनुपर्छ । यसका लागि माओवादीहरुले पनि लचिलो नीति र उदार व्यवहार देखाउनुपर्छ । विस्थापित भएका व्यक्तिहरुलाई आ-आफ्नो घर फर्किएर सम्मानपूर्वक पुनर्स्थापित हुने कार्यमा सहयोग पुर्‍याउने कार्यक्रमहरु अघि बढाइनुपर्छ । सरकारले द्वन्द्व पीडितहरुकै लागि आयआर्जन, रोजगारी, लघु वित्तीय ऋण प्रवाह, शीप विकासजस्ता कार्यक्रमहरुको तर्जुमा गरी छिटो भन्दा छिटो लागू गर्नुपर्छ । स्वास्थ्य तथा परामर्श सेवा सुरु गर्नुपर्छ । द्वन्द्वका कारण घाइते भएकाहरुको खोजी गरी उपचारको प्रवन्ध मिलाउनुपर्छ । डर, त्रासबाट मुक्त भइ पीडितहरुले आफ्ना अधिकारहरुको दावी र व्यक्त गर्नसक्ने वातावरणको सिर्जना गरिनुपर्छ । चेतना अभिवृद्धिका साथै प्रत्यक्ष घोषित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनुपर्छ ।

५.४. **कानुनी प्रत्याभूति :** पीडितहरुको अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि एउटा छुट्टै विशेष कानुनको तर्जुमा गरिनुपर्छ । जसले सशस्त्र द्वन्द्वका कारण जीविका गुमाउन वाध्य भएकाहरुलाई जीविका सम्बन्धी न्याय दिलाउन सकोस् । यस्तो कानुनले दण्डहीनता र विगतमा भएको मानअधिकार उल्लंघन अपराधका कारण पीडित बनेका परिवारहरुलाई संवोधन गर्नुपर्छ । जसले न्यायलाई सुनिश्चित गर्छ ।

५.५ आधुनिकीकरणको सुरुवात

कुनै पनि समस्याको समाधान गर्दा त्यसको सकारात्मक पक्षलाई उपयोग गर्दै अग्रगामी विकासको सुरुवात गर्नु औचित्यपूर्ण हुन्छ । द्वन्द्व पीडितहरुको पुनःर्स्थापनाका लागि नेपाली समाजको आधुनिकीकरण गर्ने प्रयासको श्रृखंलावद्ध सुरुवातका रुपमा उपयोग गर्न सकिन्छ । पुनःस्थापित व्यक्ति, परिवार वा समूह पुरानै कृषि पेशा (वेरोजगारी र अर्धवेरोजगारी पेशा) मा फर्कनु भन्दा आधुनिक सीपयुक्त आयआर्जनका स्रोतहरु पहिचान गर्ने र पुरानो उत्पादन प्रक्रियालाई परिवर्तन गर्दै मूल्य अभिवृद्धि गर्ने संरचनाको वहाकका रुपमा समाजमा स्थापित हुनु आफैंमा स्वागतयोग्य कदम हुनेछ । यसतर्फ पनि हाम्रो ध्यान जानु आवश्यक देखिन्छ ।

१०. निष्कर्ष

हामी अहिले मुलुकले शान्तिपूर्ण राजनीतिक निकास पाउने संघारमा छौं । निश्चितरुपमा सशस्त्र द्वन्द्वले दिगो निकास पाई मुलुकमा शान्ति स्थापना हुनेछ । शान्तिसँगसँगै द्वन्द्वको पीडामा उपचार खोज्ने कार्य पनि हाम्रो सामु

छ । शान्तिसँगै आन्तरिक विस्थापित र द्वन्द्व पीडितहरुको व्यथालाई हामीले भुल्न सक्दैनौ । त्यसैले द्वन्द्व पीडितहरुको जीविकाको सवाललाई सशक्तरुपमा सम्वोधन गर्ने काम गर्नुपर्छ । यिनै सन्दर्भमा पीडितहरुको जीविकाका लागि राज्यले तत्काल प्राथमिकताका साथ विशेष कदमहरु चाल्नुपर्छ । र त्यसका लागि के कस्ता कार्य र नीतिहरुको तर्जुमा गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको वहस चलाउनु अहिलेको प्रमुख सवाल हो ।
अन्त्यमा, विज्ञहरुसँग छलफलका निम्न एजेण्डाहरु प्रस्तुत गरिएको छ :-

१. द्वन्द्व पीडितहरुको जीविकालाई प्रवर्द्धन गर्न के कस्ता नीतिहरुको तर्जुमा गरिनुपर्छ ?
२. द्वन्द्व पीडितहरुको जीविकालाई टेवा पुऱ्याउने खालका उपाय र क्रियाकलापहरु स्थानीय तहमा के हुन सक्छन् ?
३. द्वन्द्व पीडितहरुको जीविकालाई टेवा पुऱ्याउन गैरसरकारी क्षेत्रबाट के योगदान दिन सकिन्छ ?

–समाप्त–

सन्दर्भ सामग्री

१. इन्सेक, मानवअधिकार वर्षपुस्तक, २००३, ००४, ००५ ।
२. एम्नेस्टी इन्टरनेसनल, द्वन्द्वको समयमा महिलाविरुद्ध हिंसा, २००४ ।
३. नेपाल पाक्षिक, १६-२९ माघ २०६०, वर्ष ४, अंक १२ ।
४. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, मानवअधिकार स्थिति, २०६० ।
५. प्रदीपशंकर वाग्ले, नेपालमा आन्तरिक विस्थापन, संरक्षणका अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय व्यवस्था : समस्या र समाधान ।
६. वाचलिष्ट, युद्धको चपेटामा : नेपालको सशस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाविरुद्ध बढ्दो हिंसा जनवरी २००५ ।
७. फोरिड, नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनको साझा धारा-३, कार्यान्वयनः आन्तरिक सशस्त्र संघर्ष, २०६१ ।
८. डा. केशव खड्का, सहरिकरण, गरिवी र द्वन्द्व : सोच आधारपत्र, वैसाख २०६२, फोरिड
९. FOHRID, Report on Intensive Networking in the form of CPN & NPWG, 2005.
१०. FOHRID, Report on Policy review with critique on sustainable livelihood and social and political participation of the vulnerabli groups in Nepal, 2005.
११. FOHRID, Human Rights Monitor, No. 1-13, FOHRID